

Bárdosi Vilmos: Szólások, közmondások eredete. Frazeológiai etimológiai szótár. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2015. 746 lap

Nem kis vállalkozás gyümölcsét tarthatja kezében az olvasó, aki belelapoz a Bárdosi Vilmos által szerkesztett szótárba, ugyanis a kötet több mint 1800 (!) szólást és közmondást, illetve ezek magyarázatát foglalja magába. A tetemes mennyiségű nyelvészeti és kulturális kincs azért is tekinthető rendkívülinek, mivel korábban O. Nagy Gábor tett hasonló mű megírására kísérletet (*Mi fán terem?*), ám a szerző tragikus hirtelenségu halála miatt e kísérlet kivitelezése meghiúsult.

Ezt az űrt kívánta betölteni Bárdosi Vilmos, az ELTE Romanisztika Intézetének franciayelvész professzora, aki e kötettel ismételten kibővítette kutatási területének a határát. A szerző kutatásainak középpontjában az állandósult szókapcsolatok vizsgálata áll, ebben a témakörben 1982 óta publikál rendszeresen, többek között egy, illetve kétnyelvű szólásszótárakat. Ez utóbbiak rendszeres kiadásra találnak a Tinta Könyvkiadónál (1. *Magyar szólások, közmondások értelmező és fogalomköri szótára* [2009], vagy *Francia–magyar tematikus szótár* [2010]).

A szótár szerkesztése és megírása során felhasznált szakirodalom mennyisége megdöbbentő: „alig” 40 (!) oldalon keresztül olvashatjuk a felhasznált, túlnyomórészt magyar források listáját (583–627), amelyek között megtalálható – többek között – az összes a téma kapcsán napvilágot látott írás és közlemény, amely a *Magyar Nyelvőr*; illetve a *Magyar Nyelv* szakfolyóiratokban fellelhető. A 40 oldalnyi felhasznált irodalmat további ötoldalmi internetes hivatkozás egészíti ki.

A szótárban bemutatásra kiválasztott 1800 szólás és közmondás zömében a szerző korábban már említett szólásértelmező szótárából származik, mindig két szempontot tartva szem előtt: a prezentált anyag szerkezeti átláthatóságát, illetve a kifejezések esetleges jelentésbeli elhomályosodottságát. Ennek tudható be, hogy a nyilvánvaló jelentéssel bíró szólások, mint a *gyáva*, *mint a nyúl* nem igényelnek különösebb bemutatást, így ezek nem is jelennek meg a szótár bejegyzései között. Ezek eredete rendszerint visszavezethető a népi megfigyelésekre, természeti törvényszerűségekre vagy valamely, a néplelékhez köthető jelenségre, amelyek általában kikövetkeztethetők az őket alkotó szavak, illetve a mögöttük meghúzódó összefüggések ismeretében (*Durva*, *mint a pokróc*, *Rohangál*, *mint pók a falon*). A fenti példákkal szemben jelen szótárban inkább olyan szólásokat és közmondásokat talál az olvasó, amelyek eredete kissé megfakult, bizonyos (sokszor nem egyértelmű és/vagy régen lezajlott) eseményekhez és körülményekhez köthetők, esetleg más szerzőknél bukkanni rájuk, mint korábban gondoltuk. Ezt a listát kiegészíthetjük még az archaikus, régies kifejezésekkel, amelyek ma már egyáltalán nem vagy csak nagyon ritkán használatosak a mai nyelvben. Nézzünk egy példát az eddig leírtakra. A *Potemkin-falu* kifejezés kapcsán a szerző így ír: „A kifejezés Grigorij Alekszandrovics Potemkin [Patyomkin] orosz hadvezér, II. Katalin cárnő kegyence és minisztere nevéhez fűződik, aki a cárnőnek a meghódított krími területeken 1787-ben tett látogatásainak útvonalán megtevesztésül olyan látszatfalvakat építtetett, az ország virágzásának bizonyítására, amelyekben csak a házak homlokzatai készültek el” (436).

A vaskos kötetet előszó nyitja meg, valamint a felhasznált rövidítések és alkalmazott jelek jegyzéke. Ezt követi a könyv gerincét adó 560 oldalnyi állandósult szókapcsolatok magyarázatokkal ellátott listája, amelyet a felhasznált irodalom, illetve a jegyzékek mutatója foglal keretbe.

A szótár használatakor érdemes figyelembe venni, hogy a szerző „az első főnév” vagy „a legfontosabb főnév” elve alapján rendezte a frazémákat. Ez a rendszerezési elv érvényesül a szóláshasonlatoknál is: példaképpen idézhető a *jár a keze*, *mint a motolla* szólást a *motolla* címszó alatt kell keresnünk (369). Az idegen nyelvből (legtöbbször latinból) származó kifejezéseket rendszerint a következőképpen jeleníti meg a szótár: az ábécébe besorolt első elem mellett annak magyar megfelelője található, amely arra a címszóra mutat, ahol a bővebb etimológiai ismertetés olvasható. Pél-

dául, NULLA • *Nulla regula sine exceptione*. > SZABÁLY: *Nincsen szabály kivétel nélkül*. – tehát a példamondat eredetét a *Szabály* címszónál találhatjuk.

A szótára magas színvonalát és könnyű áttekinthetőségét mutatja a felhasznált jelek arzenálja is, amelyben különösen fontos szerep jut a • jelnek, amely megtalálható minden előtt, illetve, a szó-lásoknál csúcsos zárójelben mindig megjeljük a kötelező vonzatokat (pl.: *lóvá tesz* <vkit>, <vkinek> *kopog a szeme az éhségtől*). Szintén említést érdemel a stílusjegyek megjelölése (pl.: *Annyi öt-letem lenne még!* = *tréffás*), *Ez a nagyság átka!* = *gúny[os]*), illetve a kifejezések alkategóriákba való besorolása a *sz* = szólás, *km* = közmondás, *szm* = szólásmondás, szállóige, helyzetmondát rövidítések alkalmazásán keresztül. A frazémákhoz tartozó frazeológiai magyarázatokat a ♦ jel vezeti be; ezek során derül fény arra, vajon magyar vagy idegen nyelvből származik-e az adott kifejezés, illetve mi a pontos eredete. Az ebben a részben felsorolt nem pontos, esetleges egyéb forrásokat egy fehér csillaggal vezeti be.

A szótár különlegessége az eddig bemutatottakon kívül a számos apró kétnyelvű szólásszótár is, amelyet a ○ jel vezet fel, ezt követően olvashatjuk az adott frazéma angol, német, francia, olasz, orosz, lengyel stb. nyelven fellelhető azonos jelentésű változatait (pl.: „*Nem a ruha teszi az embert*. [...] ○ ANG. *Clothes don't make the man*. | LEN. *Habit nie czyni mnicha*. | NÉM. *Das Kleid macht keinen Mönch*. | SP. *El hábito no hace monje/ fraile*” [456]). A korábban bemutatott magyar nyelvű vonzatokhoz hasonlóan az idegen nyelvű variánsoknál is minden esetben jelölt a kötelező vonzat (pl.: „<vki vkinek> megmossa a fejét [...] NÉM. *jmdm, den Kopf waschen* | OL. *dare una lavata de capo a q* | SP. *dar un jabón a alg*” [162]).

Mindezen kiválóságai ellenére a szótárban előfordulnak esetek, amikor az olvasó „kissé fog-hijas” idegen nyelvi megfelelőket talál egy-egy bejegyzésnél (pl.: az *Ez túl magas nekem!* bejegyzésnél az ANG. *It's all Greek to me!* [346], az *ördögnek adja a lelkét* esetében az ANG. *sell his/her soul to the Devil* [404–405], vagy a *pórázon tart* szólásnál az ANG. *keep so/sb on a leash*, NÉM. *jn. an der Leine v. Kandare haben/halten* [435]).

A frazémaanyagban való keresést nagyban megkönnyítik a szótár végén található mutatók: ezek 110 oldalon keresztül sorakoznak, három kategóriába sorolva: személy és helynév szerinti (631–57), első elem szerinti (658–92), illetve eredet, tematika szerinti (pl. *fű, lé, óra, Róma, szerelem*) csoportosítás. Megjegyzendő még az összegyűjtött anyag modernsége kapcsán, hogy az nem kizárólag az antikvitás korából meríti az idézett műveket, hanem napjainkból is (például olyan mon-dások is szerepelnek a felhozatalban, amelyek Gorbacsov, Reagan vagy Horn, Orbán, Gyurcsány, illetve Esterházy Péter szájából származnak).

Bárdosi Vilmos frazeológiai etimológiai szótára sikeres és hosszú ideig tartó kutatómunka eredménye. A benne fellelhető tudásanyag nem pusztán nyelvészeti, hanem kulturális kincs is egy-ben. Olvasása nagyban hozzájárul nem pusztán saját gondolkodásmódunk és történelmünk fino-mabb részleteinek megértéséhez, hanem egyúttal elvezethet más, európai és Európán kívüli népek gondolkodásának a megismeréséhez. Vagy kedvet csinálhat a további olvasáshoz.

Kárpáti László

Eszterházy Károly Főiskola
Neveléstudományi Doktori Iskola